

de geschiedfilosofie. Het enige bezwaar dat men tegen het boek zou kunnen hebben betreft niet het boek als zodanig als wel een zeker misverstand waar het toe aanleiding zou kunnen geven. Doordat het boek eindigt met Popper en Collingwood (in die volgorde) wordt bij de 'rudis tiro' in het vak de indruk gewekt dat na hen niet veel van belang meer werd gepresteerd in de geschiedfilosofie. Het feit dat sommige latere auteurs in het betoog terloops wel vermeld worden, werkt dit effect nog in de hand. Maar alles bij elkaar is het een boek dat men in de handen zou wensen van ieder historisch student omdat het bij uitstek geschikt is om de nog bestaande barrières te slechten die de historicus scheiden van de theorie.

F. R. Ankersmit

W. J. Formsma, *Grijpskerk. De geschiedenis van een Groninger gemeente* (Groningen: Wolters-Noordhoff, Forsten, 1986, xiv + 283 blz., f50,-, ISBN 90 6243 060 0); J. B. T. Feldbrugge, e.a., ed., *Geschiedenis van Zuidhorn. Zuidhorn, Noordhorn, Brittil* (Bedum: Uitgeverij Profiel, 1986, 319 blz., f39,50, ISBN 90 70287 34 X).

Twee op het oog gelijksoortige boeken, die bij nader inzien nogal blijken te verschillen. De aan elkaar grenzende gemeenten Grijpskerk en Zuidhorn hebben veel gemeen. Historisch zijn zij sterk verbonden; Zuidhorn en het oudste deel van Grijpskerk behoorden tot het landschap, later de grietenij Langewold. De sociaal-economische structuur vertoont veel overeenkomsten. Tot in de twintigste eeuw was het karakter van beide gemeenten overwegend agrarisch.

Grijpskerk werd door Formsma beschreven. In zijn lange loopbaan is deze daarbij als het ware teruggekeerd naar het begin: hij werd in Grijpskerk geboren. De indeling van zijn beschrijving is chronologisch: de periode tot 1600, de tijd van de Republiek, de Bataafs-Franse tijd en de periode 1813-1940. Daarbij is grofweg een onderverdeling in politieke, kerkelijke, waterstaats- en sociaal-economische geschiedenis aangehouden.

Het grootste gedeelte van de gemeente Grijpskerk is een relatief jong gebied. Het werd na 1200 op de Lauwerszee gewonnen. Het cisterciënzer klooster Jeruzalem (Gerkesklooster), even over de Friese grens gelegen, heeft hierbij een overwegende rol gespeeld. Zo was bijvoorbeeld al de grond in het kerspel Visvliet eigendom van dit klooster. Naar schatting een derde tot een vierde van de grond in de huidige gemeente Grijpskerk was oorspronkelijk kloosterbezit. Ook op waterstaatsgebied heeft het Gerkesklooster een grote rol gespeeld. Daarbij ontstond een merkwaardige staatkundige situatie. Na de opheffing van het klooster (1578) traden de Staten van Friesland in de rechten hiervan. Dit betekende ook dat de onderhoudswerken van het Munnikezijlvest door Friesland werden uitgevoerd. De Friese Staten hadden derhalve het recht om buiten hun territoir zijlschot te heffen. Een soortgelijke toestand bestond ook in Visvliet. Dit kerspel ligt ten oosten van de Lauwers en behoort derhalve tot Groningerland. De jurisdictie behoorde echter aan het Gerkesklooster, later aan Friesland. De Staten verkochten deze in de eerste helft van de zeventiende eeuw, evenals de kloostergoederen.

In het nieuwe land ontbreekt het typische 'boeren-eigenerfde' karakter dat het grondbezit in het Langewolder achterland kenmerkte. Grootgrondbezit van de kloosters en — meest Westerlauwerse — hoofdelingen overheerst op de Waarden. Opmerkelijk is dat ook een Hollandse adellijke familie er land bezat (Matenese). Hoewel hij erin geslaagd is de herkomst van het grondbezit der hoofdelingen te ontrafelen, heeft Formsma helaas niet kunnen

aantonen hoe het kwam dat dezen praktisch de gehele Ruigewaard konden bezitten. Dit ondanks het te verwachten aandeel van de Langewolder eigenerfden, dat voortvloeide uit het in de Ommelanden algemeen geldende recht van aanwas. De boerderijen op de Waarden werden door meiers bewoond. Dezen zouden uit Langewold stammen. Formsma hanteert hierbij onder andere het argument dat de spreektaal er ook nu nog dezelfde is. Daarmee omzeilt hij dan het probleem van de 'ontfriesing' van Groningerland. Men mag de huidige taalkundige toestand niet gebruiken om de herkomst van een bevolking in de vijftiende eeuw te bewijzen.

Interessant is het gedeelte waar Formsma de agrarische geschiedenis onder de loep neemt. Hij stelt, mijns inziens op goede gronden, nog eens de discussie over de verhouding bouwland-grasland in de provincie Groningen aan de orde. Uiteraard binnen het bestek van zijn onderwerp. De wijdverbreide (veronder)stelling dat vóór 1750 Groningerland een typisch veeteeltgebied zou zijn geweest, wordt hier gelogenstraft, tenminste wat het grondgebied der gemeente Grijskerk betreft. In 1732 verschilde hier bij een gemengde bedrijfsvorm de verhouding grasland-bouwland niet noemenswaard van die in 1932!

Een overzichtelijk boek, met de degelijkheid die we van Formsma gewend zijn. Het geheel is rijkelijk geïllustreerd met inbegrip van de bekende foto's en ansichten-uit-grootmoeders-tijd. Toegevoegd zijn aftekeningen van topografische en kadastrale kaarten uit de periode 1821-1937. Jammer dat een register ontbreekt. Bij de hoeveelheid aan onderwerpen en personen die de revue passeren zou dat geen overbodige luxe zijn geweest.

De *Geschiedenis van Zuidhorn* is niet zozeer een doorlopend verhaal als wel een verzameling opstellen. Zij werd samengesteld uit bijdragen van verscheidene auteurs, die in opzet en stijl nogal verschillen. Ten dele wordt bij de beschrijving de chronologische volgorde gehanteerd (de oudste periode tot 1960). Daarnaast vindt men bijdragen over bodemgeschiedenis, waterstaat, bevolking, politieke geschiedenis na 1851, middelen van bestaan in de negentiende en twintigste eeuw, kerkelijk leven, onderwijs, verenigingsleven en landelijke bouwgeschiedenis. De beschreven tijdvakken zijn hier niet gelijk.

Een nieuw verschijnsel in streek- en dorpsgeschiedenissen is de toenemende aandacht voor de landelijke architectuur. De traditionele boerderijbouw werd achterhaald door het snelle veranderingsproces binnen de landbouw, vooral na de tweede wereldoorlog. Loopstallen en voedersilo's beheersen in toenemende mate het landschapsbeeld. Zo verdwenen steeds meer oude boerderijen. Een verdienste is zeker dat in dit boek aandacht wordt gegeven aan de historische boerderijtypen in de provincie Groningen en hun ontwikkeling, zo mogelijk aan de hand van voorbeelden uit de gemeente Zuidhorn. Opmerkelijk en interessant is de bijdrage over de architectuur van de bebouwing aan de oude Rijksstraatweg in Zuid- en Noordhorn. Hier vestigden zich, vooral sedert het midden van de negentiende eeuw, notabelen en rentenierende boeren. Zij lieten daar veelal statige huizen bouwen, gewoonlijk door een grote tuin omgeven. Zo ontstond een geheel waarbij een aantal bouwstijlen vertegenwoordigd is, van neo-klassicisme tot functionalisme. Deze bebouwing bepaalt nog steeds in hoge mate het gezicht van vooral het dorp Zuidhorn.

De algemene indruk van een boek wordt mede bepaald door de manier waarop het wordt uitgegeven. En dat houdt niet over. Van de vele illustraties lijden de kleurenfoto's soms onder onscherpheid. De kaart op bladzijde 14 is haast niet te raadplegen door haar wazigheid. Erger is het gesteld met de talloze druk- en/of taalfouten. Zo wordt de naam van een bekende negentiende-eeuwse tekenaar van gemeentekaarten op drie verschillende manieren gespeld en alle fout (73, 214). De man heette Kuijper. Verder wordt 'Fries' allang niet meer

met -sch gespeld, afgezien van in enige geografische namen (285). En wat voor eerste indruk moet men wel krijgen wanneer men al direkt in het voorwoord 'gestreefr' ziet staan? Jammer dat dergelijke feilen en gebreken de totale indruk van een boek zo kunnen bederven.

H. Feenstra

J. L. H. Hartmann, *De reconstructie van een middeleeuws landschap. Nederzettingsgeschiedenis en instellingen van de heerlijkheden Eijsden en Breust bij Maastricht (10e-19e eeuw)* (Dissertatie Nijmegen 1986, Maaslandse Monografieën XLIV; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1986, xiii + 376 blz., f65,-, ISBN 90 232 2254 7).

Door de territoriale versnippering, de verspreide ligging van de archieven en het ontbreken van grote overzichtswerken is de bestudering van de landschappelijke geschiedenis van Zuid-Limburg een zware opgave. Het is dan ook moedig te noemen dat Hartmann een poging tot reconstructie van het middeleeuwse landschap in dit gebied heeft ondernomen. De aandacht van de lezer wordt daarbij vooral gericht op de ligging en inrichting van de oudste bewoningskernen, de uitbreiding van deze 'kernvelden' tot het huidige cultuurlandschap en parallel daaraan, de veranderingen in de sociale en juridische verhoudingen. De beperking van het onderzoek tot het betrekkelijk kleine gebied (2500 ha) van beide heerlijkheden wordt alleszins gerechtvaardigd door de complexiteit van de verhoudingen en het bestaande bronnenmateriaal.

In 1619 werd in principe alle onroerend goed in de heerlijkheden Eijsden en Breust op naam van de eigenaars geregistreerd onder vermelding van grootte, namen van belendende eigenaars en een aanduiding van de ligging in de vorm van een veldnaam. Van centrale betekenis voor het boek is de poging van Hartmann om deze in 1619 aangemelde goederen te lokaliseren op de kadasterkaart van 1827 om zo de bezitsverhoudingen in 1619 kadastraal te kunnen vastleggen. (Ten onrechte duidt de schrijver deze werkwijze aan als *Rückschreibung*.) De resultaten van deze reconstructie zijn weergegeven op een aantal gekleurde kaartbijlagen. Verder wordt bij de beschrijving van ieder dorpsgebied in het boek een reliëfkaart afgedrukt. Voor degenen die moeite hebben met het interpreteren van hoogtelijnen op een topografische kaart zijn dergelijke kaartjes ongetwijfeld een belangrijke steun bij het volgen van het verhaal.

Uit het boek is mij niet duidelijk geworden welke werkwijze Hartmann heeft toegepast bij het reconstrueren van de situatie 1619. Voor de verwerking van de gegevens uit 1619 heeft hij gebruik gemaakt van de computer, maar een paar pagina's verder blijkt dat 'een bron als de aanbreng van 1619 niet weergegeven kan worden zonder aanmerkelijk [sic] verlies aan informatie' (59). Welke informatie door het gebruik van de computer verloren is gegaan, wordt echter niet nader gespecificeerd. Verder stelt Hartmann dat persoons- en familienamen een belangrijke rol hebben gespeeld bij de reconstructie van de situatie 1619. Die mededeling staat echter op gespannen voet met het feit dat in meer dan de helft van de gevallen de namen van belendende eigenaars niet elders in de registers terug te vinden was (56). Desondanks zou het mogelijk zijn geweest om voor 90% van het totale gebied de situatie 1619 kartografisch te reconstrueren. Voor een dergelijk onderzoek is dat een fantastisch hoog percentage. Door de wijze waarop hij zijn gegevens heeft verwerkt wat onzorgvuldig te beschrijven, heeft Hartmann echter ruimte gelaten voor twijfel aan de betrouwbaarheid van zijn resultaten.